

УДК 140(4+540)

DOI 10.35423/2078-8142.2025.1.1.9

О. В. Кіхно,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України,

м. Київ, Україна

e-mail: a.kihno@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7329-3332>

ІНТЕГРАЛЬНЕ БАЧЕННЯ ТА МЕНТАЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛЮДИНИ В ІСТОРІОСОФСЬКИХ ПОБУДОВАХ ШРІ АУРОБІНДО І САТПРЕМА

Стаття присвячена аналізу еволюційних та трансформаційних побудов у філософії Шрі Ауробіндо Іхоша і його учня та інтерпретатора Сатпрема. Історіософська концепція Шрі Ауробіндо найбільш повно розгорнута у його книзі «Людський цикл». У цій роботі мислитель обґрунтовує ідею принципової зміни ментально-історичних парадигм, яка, на його переконання, починається в першій половині ХХ століття. Завершується те, що він вважав панівною тенденцією останніх століть. Ця тенденція збігалася з безумовним домінуванням Європи на світовій арені, він називав цей час Епохою Індивідуалізму і Розуму. Прихід наступного, Суб'єктивного Часу для Шрі Ауробіндо неминуче пов'язаний з пробудженням Азії та Сходу, для якого внутрішнє суб'єктивне бачення ніколи не було остаточно дезактуалізованим. Шрі Ауробіндо пише про настання Суб'єктивного Часу, в якому людська душа прокидається і виходить на перший план не лише в індивіді, а й у цілих спільнотах. Він описує різні ознаки настання Суб'єктивної Епохи – це і революційна перебудова у сферах релігії, філософії, науки, мистецтва і суспільства, це пробудження Сходу, це нові, віталістичні тенденції в літературі і мистецтві, осягнення феномена Нації-душі. Шрі Ауробіндо передбачає перспективу приходу у майбутньому синтезуючої Духовної Епохи. Початку цієї епохи є властивим панування Глобального у його термінології Розуму. У

статті розглядаються небезпеки, які може нести домінанта Глобального Розуму в людському суспільстві та запропоновані Шрі Ауробіндо шляхи запобігання цим небезпекам. У цьому сенсі дуже симптоматичним є зіставлення історіософських побудов Шрі Ауробіндо і Фрідріха Ніцше.

Ключові слова: парадигма, ментальний, неоведантистський, деструктивність, критицизм, свобода, Глобальний Розум, Суб'єктивний Час.

Складність парадигмальних настанов філософії Шрі Ауробіндо породжує у зарубіжній і українській дослідницькій літературі різноманіття підходів та інтерпретацій. Цікавими й актуальними є роботи В. Хачзермеєра [9], Дж. Ллевеліна [12], Р. Хемсела [8], Д. Джонстона [11], Е. Станкевича і О. Гріцанова [6], у яких розглянуті різні аспекти спадщини індійського мислителя. До аналізу трансформаційної філософії Ауробіндо неодноразово звертався автор даної розвідки [7]. Зіставляючи погляди Шрі Ауробіндо і Фрідріха Ніцше варто враховувати сучасні вітчизняні оцінки творчості Ніцше у буддологічних (А. Стрелкова) [7], індологічних і, ширше, орієнталістичних дослідженнях (Ю. Завгородній) [7]. Цінним для порівняння історіософських побудов Ауробіндо і Ніцше є праця Т. Лютого «Ніцше. Самоперевершення» [4], у якій автор, зокрема, ставить питання про експлуатацію інтелектуального доробку Ніцше з боку тоталітарних ідеологій.

Історіософія Шрі Ауробіндо: парадигма Індивідуалістичної Епохи

Однією з найфундаментальніших тез історіософських побудов у книзі «Людський цикл» видатного індійського мислителя Шрі Ауробіндо [17] є теза про принципову зміну історично-ментальних парадигм, що, на думку мислителя, починається у першій половині ХХ ст. Завершується те, що він вважав панівною тенденцією останніх століть, тенденцією, яка співпадала з безумовним домінуванням на світовій арені Європи, те що він називав Часом Індивідуалізму та Розуму. Шрі Ауробіндо описує цей час

для Європи як початок Часу Протестантизму, Часу Розуму, Часу Бунту, Прогресу, Свободи. Він обирає ці епітети, які одночасно окреслюють як приблизний історично-часовий початок епохи, тобто добу Реформації, так і символічні віхи розгортання цієї епохи. Час Розуму – це символічна доба Просвітництва, тобто XVIII ст. Час бунту – Революції, Прогресу і Свободи – прогресистські, еволюціоністські та соціально-визвольні прагнення XIX–XX ст.

Щоправда, у розділі «Цивілізація та варварство» він пише, що повернення започаткованої ще античністю вільної інтелектуальної культури у розумі Європи, що відроджувався, відбулося ще в Ренесансну добу, отже, початок Часу Індивідуалізму та Розуму варто віднести до часів Відродження. Шрі Ауробіндо з притаманною йому звичкою до психологічних характеристик будь-якої епохи описує «промоутерів» цього нового часу, людей інтелектуальної сили, які кидаються на стіни своєї рідної в'язниці закам'янілих догм та соціально-кастових ритуалів.

Досить властивий вислів Шрі Ауробіндо – «поглинати формули», тобто люди, для яких слова, формули, ідеологеми заступають безпосередньо-інтуїтивне бачення Істини. І Шрі Ауробіндо і його інтерпретатор Сатпрем не шкодували іронічних та саркастичних слів для опису цього типу людей. Шрі Ауробіндо вважав, що філософи – це люди, які здатні зрозуміти будь-що, лише убравши предмет пізнання у дуже специфічну термінологію. Сатпрем у своїй «Мандрівці свідомості» [13] писав, що для багатьох людей прогрес після досягнення вікової зрілості є просто зміна формул та слів, без будь-якого зростання внутрішньої сили та внутрішнього бачення. Люди оволодівають новою термінологією і цитують нових авторитетів, але вони не йдуть углиб себе, не відчують реальних маніфестацій своєї душі. Таким чином інтелектуальний бунт нового часу супроти релігійних та соціальних умовностей не приводять ще людину до відкриття психічного, але робить її все ж більш живою та схильною до пошуків. Попри це, для мислителя криза Часу Індивідуалізму не є просто вичерпаністю та кризою парадигм власне європейського розвитку, як це могло б бути для Шпенглера чи інших європейських інтелектуалів. Прихід наступ-

ного Суб'єктивного Часу для Шрі Ауробіндо неминуче пов'язаний з пробудженням Азії, Сходу, для яких внутрішнє суб'єктивне бачення ніколи не було остаточно дезактуалізованим.

Шрі Ауробіндо підкреслює ментально-соціальні переваги Індивідуалістичного Часу. Він пише, що Індивідуалістичний Час Європи у своєму відкритті особистості зафіксував найважливіші потенції, які вже не можуть бути повністю ліквідовані будь-якою сучасною реакцією. Це демократична концепція права всіх особистостей як членів суспільства. Водночас, індивід не сприймається віднині, вважає Шрі Ауробіндо, лише як соціальна одиниця, він є щось у собі, душа, істота, яка має здійснити власну індивідуальну істину і закон. Саме це досягнення Індивідуалістичного Часу є для Шрі Ауробіндо очевидною передумовою настання Часу Суб'єктивного.

Дуже оригінальним, на нашу думку, є погляд Шрі Ауробіндо на специфіку революціонізуючого впливу європейського Індивідуалістичного Часу на культури Сходу, загалом, та Індію, зокрема. Індійське суспільство, вважає він, не змогло пробитися крізь загани Умовнісної епохи і викрити знов приховані істини душі і життя. Індійські реформи проводилися широким і терпимим розумом та глибокою духовною інтуїцією, але Індії не вистачило, вважає Шрі Ауробіндо, войовничої та деструктивної настанови. Конструктивна сила, недостатньо підтримана деструктивною, не була здатна створити широкий та вільний простір для своєї нової форми. Лише європейський вплив змусив самих індійців дивитись на все з нової, вимогливої та критичної точки зору. Це стосується, на думку мислителя, і всього Сходу, суб'єктивний азійський розум змушений був мінятися під зовнішнім, західним впливом і саме європейський вплив зробив можливим азійське пробудження.

Шрі Ауробіндо, як завжди, на перше місце ставить психологічний аналіз національних ментальностей. Він неодноразово критикує колективну індійську свідомість за косність та дуалізм. У даному разі широта та терпимість індійського розуму заважає пробитися крізь вуаль Умовнісного Часу. Шрі Ауробіндо постулює необхідність таких «фанатичних», «негативних» психологічних

рис, як деструктивність та критицизм. Негативні психологічні настанови можуть бути корисними, на думку мислителя, для цілей прогресу. Це зовсім не випадковий пасаж для Шрі Ауробіндо. І тут йдеться не про співзвучність з діалектично-гегелівською хитрістю Світового Розуму, і навіть не зводиться до політичної незалежності власної нації Шрі Ауробіндо. Ми знаємо, що Шрі Ауробіндо був прибічником збройної боротьби в Індії, підтримував союзників під час обох світових воєн, а також, на перших етапах, російську революцію.

Тут може йтися про більш широкий масштаб оцінок, адже Шрі Ауробіндо і Сатпрем вважали, що певні негативні тенденції вітального плану психіки не заперечують того, що величезна сила вітального може бути використана для супраментальної трансформації. Теза про деструктивні та критичні чинники як рушій національного пробудження є важливою для Шрі Ауробіндо ще й тому, що він судить про здобутки й небезпеки Індивідуалістичного Часу з позицій наближення Суб'єктивної Доби, яке він передбачає. Мислитель вважає, що азіатський розум «змушений повернутися до себе... під впливом західного знання» [6, с. 37]. Ось це «до себе» саме й означає пробудження епохи суб'єктивності. Суб'єктивне, психічне постійно є прихованою домінантою азіатського мислення, але у цього мислення не вистачало деструктивних сил, щоб зруйнувати власні умовнісіні перепони.

Пробуджений Схід, пише Шрі Ауробіндо, навряд чи повторить європейську Епоху Розуму, у будь-якому разі етап повторення не буде тривалим. Шрі Ауробіндо сподівається, що Схід сам буде здійснювати могутній вплив на Європу і цей вплив буде, вірогідно, спрямований у бік суб'єктивізму та практичної духовності. Йдеться знов-таки, мабуть, не про гносеологічний суб'єктивізм, а про актуалізацію діяльності власне душевних людських сил. Що ж до тези про практичну духовність, то тут, вірогідно, йдеться про перехід від домінації методів інтелектуального та фізично-експериментального пізнання до методів духовно-досвідного пізнання. Про ці методи Шрі Ауробіндо пише у «Синтезі йоги» [19]; способи йогічного осягнення дійсності, на протипагу європейсько-

му раціоналізмові, досить афористично описує і Сатпрем у своїй книзі, присвяченій Шрі Ауробіндо [13].

Шрі Ауробіндо пише про настання Суб'єктивної Доби, коли людська душа пробуджується й виходить на перший план не лише в індивіді, а й у суспільствах загалом. Він описує різні ознаки настання Суб'єктивного Часу – це і революційна перебудова у сферах релігії, філософії, науки, мистецтва та суспільства, це і пробудження Сходу, це нові, віталістичні тенденції у літературі та мистецтві. На наближення нового, Суб'єктивного часу, на його думку, вказує поява і поширення у світі нового психологічного людського типу, а саме – сенсуальної людини, а також феномен національного пробудження в Ірландії, Індії, Бенгалії, Німеччині та відкриття самого феномена Нації-Душі.

Перспективи Суб'єктивного Часу і відкриття Нації-Душі

Наближення епохи Суб'єктивного Часу для Шрі Ауробіндо засвідчують найрізноманітніші ознаки: розгортання нових віталістичних тенденцій у літературі та мистецтві у єдності з поворотом до більш істинно-психологічного мистецтва, нові тенденції у вихованні, поява численного, цілком нового типу людей (людей цього типу він називав сенсуальною людиною) тощо.

Однією з важливих маніфестацій настання Нового Часу є для Шрі Ауробіндо відкриття такого феномена, як Нація-Душа. Звичайно, концепція духу народу вже більше, ніж століття існувала перед тим, як виникли творчі побудови Шрі Ауробіндо. Гегель говорив про духи всесвітньоісторичних народів, які змінюють один одного протягом історії [3]. Про дух і душу народів писали німецькі романтики, слов'янофіли, слов'янські месіаністи та ін.

Одночасно з появою статей «Людського циклу» Шрі Ауробіндо [17] з'явилися статті нашого земляка, киянина М. Бердяєва «Російська та польська душа» та «Релігія германізму» [2], спричинені, крім усього, ще й необхідністю реакції на події світової війни. Шрі Ауробіндо не пов'язує свою ідею кристалізації осягнення феномена Нації-Душі з реаліями світової війни, хоча й не став би заперечувати того, що неодноразово звертався до цієї теми як ідео-

лог індійського національно-визвольного руху. Але для Шрі Ауробіндо національна проблематика є невід'ємною частиною його концепції настання Суб'єктивного та, почасти, Духовного Часу. Адже він схилився до думки, що саме його батьківщина, Індія, стане піонером відкриття нового Духовного періоду у житті людства та й Суб'єктивний Час не бачив без посилення загального впливу у світі азійської та, зокрема, індійської культури, у яких суб'єктивне, душевне сприйняття світу є неунікною домінантою.

Відкриття душі у народів для Шрі Ауробіндо багато у чому співставне з відкриттям душі в індивіді. Сатпрем дає у своїй книзі про Шрі Ауробіндо метафоричний опис психічного у людині [13]. Це справжній індивідуальний центр у людській істоті, прихований під грудою ментальних схем і людського «єго»; це те, що проявляється у найбільш екзистенційно напружені хвилини життя – хвилини страждання або передсмертного часу, у хвилини радості і у період найвищої закоханості. Психічне – це втілена свобода і вона використовує нашу більш чи менш піднесену музику або певні писання просто для того, щоб пробити у людському панцирі дірку і вийти на «світове світло» екзистенції. Інколи людина, відзначає Сатпрем, може прожити все життя, так і не відчувши свого психічного центру. Це безсмертне, справжнє Я у людині. Нація, вважає Шрі Ауробіндо, теж має відкрити у собі закон і силу свого буття, жити себе-відкриваючим життям. Про силу-Шакті тут мовиться не дарма, адже саме осягнення себе у концепції Шрі Ауробіндо дарує нації небувалу потугу. Для Шрі Ауробіндо нація – це теж абсолютно реальна істота, жива сила вічної Істини і самоманіфестація Космічного Духа, вона має здійснити задум Космічного Духа, який захований у ній. Певною мірою це нагадує діалектику Світового Духа і народних духів у «Феноменології духу» Гегеля [3].

Для Шрі Ауробіндо нація або суспільство, подібно до індивіда, має тіло, органічне життя, моральний та естетичний темперамент, розум, що розвивається і, крім цього, душу. Отже, приблизно як і індивід, нація є тіло, вітальне, ментальне та психічне, як і індивід воно скоріше є душею, ніж просто має її. Мислитель відразу намічає етапи самоопанування душі – вона, досягнувши початко-

вого етапу самовизначення, повинна ставати дедалі більше самоусвідомлювальною, розвивати свою корпоративну дію, ментальність та органічне життя.

Шрі Ауробіндо не вважає уподібнення нації людському індивідуумові якоюсь метафорою, він говорить про цю паралель з усією серйозністю і вважає, що вона є справедливою з усіх боків. Відмінність полягає у тому, що групова душа нації оцінюється Шрі Ауробіндо як значно більш складна, ніж людина, оскільки вона включає у себе велику кількість ментальних індивідів у якості конститuent її фізичної істоти. Тут Шрі Ауробіндо пропонує аналогію з тим, як людина складається з асоційованих вітальних підсвідомих клітин.

Шрі Ауробіндо розглядає людство як єдине Тіло. Приймаючи біологічні аналогії членів суспільства як клітини, Шрі Ауробіндо, тим не менш, тяжіє до пан-психічного підходу. Для нього нація – це, передусім, єдність на фізичному, вітальному та ментальному рівнях, отже й тут наявна парадигмальна Душа. Відповідно, він не робить спроб, як, скажімо, Гегель, привести сукупність хоча б великих націй у єдину систему в межах людства.

Далі Шрі Ауробіндо намічає етапи самоосягнення нацією свого реального існування, відзначаючи, зокрема, що національній істоті потрібно більше часу, щоб знайти себе, вона, крім того, більш мінлива і менш вільно-органічна. Спочатку самоосягнення нації у розумінні Шрі Ауробіндо центрується навколо її географічного, тобто найбільш зовнішнього та матеріального аспекту. Потім приходить усвідомлення, що земля – лише оболонка тіла, хоча і дуже жива й могутня у своїх впливах на націю. Реальне тіло нації – це люди, чоловіки та жінки, а це усвідомлення приходить пізніше.

Історики, як пише Шрі Ауробіндо, концентрувались насамперед на об'єктивному погляді на національну істоту, на економічних або й політичних мотивах, на реєстрації складної еволюції інститутів. Ті, хто зберігав фіксацію на психологічному елементі, бачив історію як масу біографій; мабуть, найяскравіший приклад цього – Плутарх. Усі ці погляди відповідають періодові незрілого самоусвідомлення. Велика суб'єктивна сила нації постійно діяла за

особистостями, політичними установами, економічними рухами та змінами інститутів, але вона працювала скоріше як підсвідоме «я», ніж як свідомий розум. Лише тоді, відзначає Шрі Ауробіндо, коли ця підсвідома сила групової душі виступає на поверхню, нації починають вступати у володіння своїм суб'єктивним «Я».

Але й тоді представники нації перш за все цікавляться деталями й окремими аспектами, національними характеристиками, звичками, забобонами, явними ментальними тенденціями, не заглядаючи за них і не цікавлячись тим, що вони символізують.

Нині, у ХХ столітті, вважає Шрі Ауробіндо, людство наблизилося до досягнення нової психологічної тенденції общинної свідомості. Нації дедалі більше, як він пише, намагаються свої душі, намагаються їх знайти. Ця тенденція сильнішає в нових націях, або в таких, що б'ються за свою самореалізацію, не зважаючи на політичну залежність чи розгром. До другого типу національних рухів належить ірландський та індійський рух та, крім того, бенгальський рух всередині індійського. Мислитель зауважує, що ірландський рух був більш суб'єктивно-шукаючим на початку, потім перейшов до суто політичної стадії. Бердяєв у «Долі Росії» [2] відзначає, що й польський національний рух пізніше перейшов до більш політизованих форм і тут у логіці двох мислителів знов простежується певний паралелізм, спричинений значною подібністю апіорій.

Водночас, Шрі Ауробіндо відзначає, що суб'єктивний елемент завжди був присутній навіть у політичних рухах на Сході – в Персії, Індії, Китаї і, дещо іншим чином, в Японії.

Нові нації, які не володіють повноцінним суспільно-політичним буттям, вочевидь, ще і в силу цього, більш наполегливо шукають не зовнішньо-політичні успіхи, а реальність внутрішнього буття. Шрі Ауробіндо вважає, що для них стає дедалі властивішою нова тенденція: індійська та ірландська еліти тепер радше схильються до формули «бути собою», яка так відрізняється від честолюбства нещасних та залежних націй у минулому, яке скоріше шукало формули – «стати як інші». Шрі Ауробіндо відзначає, що ідея «бути собою» може підмінятись і підміняється під час вій-

ни для більшості народів ідеєю жити винятково для і заради себе і тут є корінь великої помилки. Для того, щоб Суб'єктивний Час людства дав свої найкращі плоди, потрібно, щоб нації почали усвідомлювати не лише свою душу, а й душу кожної іншої нації і навчилися поважати інші і допомагати іншим не тільки економічно та інтелектуально, а й суб'єктивно та духовно.

Шрі Ауробіндо вважає, що ми, можливо, знаходимося вже у ранішніх сутінках нового людського циклу. Для сучасного дослідника проблема, звичайно, полягає у тому, що ці ранішні сутінки за ці 70–90 років, що минули з часу написання і повторного редагування «Людського циклу» [17], так і не перетворились на Світанок Суб'єктивного Часу, отже, слід або говорити про певні методологічні помилки у концепції Шрі Ауробіндо, або вважати, що певні тенденції до перетворення Індивідуалістичного Часу на Час Економічного Раціоналізму таки взяли гору над більш одухотвореними перспективами становлення людства.

Можливо, прояснити цю загадку здатне хоча б побіжне звернення до іншого концептуалу у філософії Шрі Ауробіндо, що є синтезуючим стосовно Індивідуального та Суб'єктивного Часів, тобто концептуалу постання у майбутньому ще однієї, Духовної Епохи. Ключем до розуміння цієї Епохи можуть служити ідея, досвід та опис такого серцевинного для неї феномена, як Глобальний Розум.

Глобальний Розум як поріг людської геніальності: індивідуальний та соціальний аспекти

У філософії супраментальної трансформації Шрі Ауробіндо і Сатпрема особливе місце належить філософському концептуалові Глобального Розуму, або Надрозуму. Можливість індивідуального еволюційного сходження, як впливає з їхніх постулатів, забезпечується своєрідною колонізацією усіх поверхів-аспектів людської свідомості – ментального, потім вітального, тобто тваринного або чуттєвого, фізичного розуму та їхніх підсвідомих рівнів. Усі вони інтегруються навколо відкриття-одкровення справжньої людської душі, або психічного у термінології Шрі Ауробіндо. Сходженню

до супраментального рівня передують п'ять поверхів ментального плану, кожен з яких відрізняється відповідно більшою мірою просвітленості та більшою частотою свідомих вібрацій. Це рівні Звичайного Розуму, Вищого Розуму, Осяйного Розуму, Інтуїтивного Розуму і нарешті Розуму Глобального.

Тут ми будемо звертатися радше до книги Сатпрема про Шрі Ауробіндо [13], оскільки Сатпрем, крім опису структури Глобального розуму, пропонує аналіз індивідуальних та соціальних аспектів його розгортання, що зараз нас цікавить найбільше. Глобальний Розум визначається Сатпремом як осягнення Космічної Свідомості, тобто аспекту Божественної Свідомості, який іманентно притаманний Всесвітові і керує ним. Але це Космічна Свідомість без втрати індивідуальності. Глобальний Розум – це джерело натхнення великих засновників релігій. Саме тут зароджувалися усі відомі нам релігії, кожне релігійне одкровення – це відкриття певного аспекту Глобального Розуму. Він же є джерелом найвеличніших творів мистецтва, тобто він у філософії Шрі Ауробіндо і Сатпрема є засадничим для будь-яких форм геніальної творчості. У Шрі Ауробіндо і Сатпрема Геніальний Глобальний розум – це є еволюційна планка, яка досягнута людиною і супроводжує далі людину як родову істоту протягом усієї її філогенетичної еволюції.

Недарма розділ, присвячений проблематиці панування Глобального Розуму, Сатпрем так і називає – «Під знаком богів» [13]. Ми можемо бачити три реальності: Глобальний розум як своєрідна найвища Розумова субстанційна Реальність, далі людей Глобального Розуму, тобто Геніальних людей, а також по-третє і всіх людей взагалі, які через релігійні та культурні парадигми та норми прилучаються ментально до безпосередньо відкритого великим творцям Глобального Розуму.

Таким чином, враховуючи парадигмальні аналогії опису Геніальності у Шрі Ауробіндо і Сатпрема, ми можемо розглядати Глобальний Розум як діючу характеристику принципово вищих сфер людської розумової активності, вважати його своєрідним синонімом до поняття Геніальний Розум і сприймати концепцію Гло-

бального Розуму як найбільш плідну для опису феномена Геніальності та його еволюційно-історичних перспектив, тим більше, що Сатпрем і Шрі Ауробіндо звертаються до актуальної для нас теми соціального функціонування Глобального Розуму та Геніальності.

Сатпрем здійснює інтроспективну «екскурсію» у внутрішній світ Глобального Розуму. Людська свідомість, коли досягає цього плану, бачить вже не «точку за точкою», вона споглядає у безмовності, великими обсягами. Якщо у феноменології свідомості Шрі Ауробіндо і Сатпрема Осяйний Розум сприймається як розсіяне, дисперсне світло, а Інтуїтивний – як окремі вібраційні спалахи, то Глобальний Розум Сатпрема описує, перш за все, прибігаючи до поетичної візії Вед як «океан безперервних блискавок». Що символізує цей океан суцільного й до того ж надяскравого світла? Зрозуміло, якщо розглядати цей план Розуму відносно нашого матеріального світу – то те, що спалахи або розсіяне світло перетворюються тут на суцільний чистий світловий фон у описі символічним може означати те, що речі й тіла не сприймаються у своїй корпускулярній окремоті, а як єдине Тіло або єдина буттєва Реальність. Другий аспект такого бачення, про який ми можемо судити, – це й те, що й ідеї і цілі концепції виглядають з позиції Глобального Розуму як єдина цілісність. Тобто відбувається перехід від предметного світу до рівня ідей, але й вони теж сприймаються більш інтегрально.

Третьою характеристикою Глобального Розуму є перехід від «просторової» інтеграції до «часової». Не лише предмети, ідеї й комплекси ідей сприймаються як цілісність, а й, вочевидь, події. Час не тече перед такою свідомістю лінійно, або як точка за точкою. Свідомість стає масою постійного світла, суцільною близькою. Усі ці ціннісні ідеї сприймаються у максимально розширений «глобалізований» спосіб: радість, краса, любов стають Загальною Радістю, Загальною Красою, Загальною Любов'ю, тобто Геній, що сприймає глобально, бачить любов або красу одночасно в усій сукупності їхніх проявів і у кожній «окремії» речі.

Наступна риса, важлива для опису Глобального Розуму, це особливий його погляд на будь-які суперечності. Для попередніх

планів розуму суперечності сприймаються як маленькі темні проміжки між двома спалахами, або як темні кордони, ще окреслюють наше ментальне поле світла. На цьому етапі суперечності розчиняються в однорідній масі видимого світла. Вони сприймаються вже не як заперечення, але як елементи, що мають свою особливу інтенсивність усередині безперервної космічної Гармонії. Для свідомості, яка сприймає суперечності як частини єдиного гармонійного поля, словесні суперечності, спірні ідейні побудови примірюються передусім пошуком синтезуючих формулювань або винаходом нових термінів.

Для того, щоб прояснити останній момент, треба повернутися до попередніх тез книги Сатпрема [13]. Відповідно до цієї роботи, за кожною вербально вираженою думкою стоїть, ніби паралельна реальність, певна невербальна вібрація. Практикуючий його бачить ті вібрації за вербальними твердженням так само, як пересічна людина сприймає у розмові за словами завжди певний інтонаційний, а отже – й емоційний ореол. Поет – для Шрі Ауробіндо і Сатпрема намагається «зловити» цю вібрацію у поетичні рядки і можуть бути рядки, які відповідають вібраціям різних планів свідомості. Шрі Ауробіндо багато разів перероблював поему «Савітрі» [15], намагаючись досягти більш високочастотного у йогоїчному сенсі або просвітленого звучання.

Свої теоретичні тексти Шрі Ауробіндо, як відомо, писав ментальною, непоетичною мовою, знаходячи несуперечливі формули, які однак відображали його духовний, а отже, й «чуттєво-світляний» досвід. Сатпрем зробив спробу «проникнути» у ту чуттєву лабораторію, де формувалися положення оригінальної філософії Шрі Ауробіндо.

Бачення гармонії Глобальним Розумом, за Сатпремом, не позбавляє від бачення того, що ми називаємо потворністю, злом або стражданням. Просто все є пов'язаним між собою у всеохопній вселенській Лілі або грі, де кожен об'єкт має своє місце та призначення. Вочевидь, у цьому контексті Сатпрем мав би писати не лише про об'єкти, а й про явища, події та ідеї, тобто про більш динамічні або й інтелектуальні феномени, оскільки в авторів, які запе-

речували персоніфікацію або й субстанціальність зла, зло є не субстанційною приналежністю предмету чи особи, а привнесеним началом, неправильними стосунками або помилковим спрямуванням волі. Істота, яка мислить глобально, сприймає усюди і скрізь одне і те саме світло – в усіх істотах і предметах, власне як і у власному «Я». Для Глобального Розуму, стверджує Сатпрем, Божественне вже не може залишатися гіпотетичною або уявною реальністю, це є предмет безпосереднього досвіду.

Сатпрем описує кілька шляхів досягнення Глобального Розуму: релігійна самовіддача, поетичні, інтелектуальні, художні або й героїчні зусилля. Особливу роль Шрі Ауробіндо на шляху цього досягнення надає мистецтву, хоча й відзначає, що творчі та художньо обдаровані натури звичайно наділені сильним «Его», що й становить основну перешкоду на шляху становлення в людині Глобального Розуму. У книзі Сатпрема, присвяченій Шрі Ауробіндо [13], та у праці самого Шрі Ауробіндо «Поезія майбутнього» [16] описані поетичні твори, які відображають відповідні доглобальні рівні та Глобальний рівень свідомості. Сатпрем знов-таки звертається до дуалізму бачення та власне поетичної творчості та пише, що слово *каві* означало ще у ведичні часи «того, хто бачить Істину» та «поета», тобто відповідність прогресу духовного бачення та поетичної творчості. Паралелізм духовного та поетичного сходження Шрі Ауробіндо описав у праці «Таємниця Вед» [18] і у «Поезії майбутнього» [16], а практично шукав ці самі зв'язки у «Савітрі» [15].

Пророк і поет для Шрі Ауробіндо і Сатпрема, як, до речі, у найвищому розумінні, і у багатьох інших традиціях є одне і те саме. До того ж пророцьке бачення для Шрі Ауробіндо і Сатпрема передує поетичному натхненню. Ці неоведантистські побудови також легше осягнути за допомогою інших аналогій з різноманітними релігійними або релігійно-філософськими текстами. Сатпрем під баченням розуміє тут насамперед бачення світлових хвиль або психовібраційних ієрархій, не так пильно зосереджуючись на власне образно-картинному баченні, – це теж-таки, очевидно, передує поетичній формі виразу.

Європейська політична воля у метафізичній футурології Фрідріха Ніцше і Ауробіндо Гхоша

Різnobічний опис Глобального Розуму і геніальності у філософії індійського мислителя певною мірою закликає нас звернутися до порівняння історіософських парадигм двох творців оригінальної метафізичної футурології – Шрі Ауробіндо і Фрідріха Ніцше. Історико-філософське зіставлення поглядів німецького мислителя Ніцше і індійського Ауробіндо Гхоша є виправданим з різних причин. Ауробіндо писав свої твори приблизно на півстоліття пізніше за Ніцше, він бачив, як саме розвернеться пророкована Ніцше на XX століття нова войовнича доба, чим завершаться вольові й силові спроби Німеччини, Англії, Росії. Метафорично кажучи, Ніцше виразно бачив насіння, які сіяло в європейський ґрунт XIX століття, а Ауробіндо (а, можливо, і ми) побачив, які з цього насіння дадуть плоди. Тому можна вважати, що й зі світоглядних причин, і з причин відмінності епохально-історичного досвіду Ауробіндо можна розглядати як опонента ніцшевських позицій.

Необхідність певного звуження дослідницької оптики змушує нас звернутися до зіставлення лише двох праць філософів, а саме – «По той бік добра і зла» Ніцше [5] та «Людський цикл» Ауробіндо [17]. У праці «По той бік добра і зла» Ніцше оцінює Європу як арену безсенсово-раптового досвіду змішання соціальних станів, а як наслідок, вважає він, і рас. Іншою, пов'язаною з попередньою проблемою, яка підважує саме спрямування людства до надлюдського стану, філософ проголошує кризу або занепад європейської волі. Ніцше знаходить формулювання для окреслення цієї проблеми. Він говорить, що європейським країнам часто стає смертельно нудно від своєї волі, порівнює ці країни з важкохворими людьми, які страждають на параліч волі. Він відзначає, що ця хвороба нерівномірно розподілена по європейському континентові і висуває тезу, що сила волі залежить від віку національної культури. Там, де вона старіша, там воля є більш паралізованою. «Хворо-

ба» зникає або зменшується там, де «варвар» показує себе з-під одягу західної цивілізації, який йому не по розміру.

Ніцше постулює, що у сучасній йому Франції хвороба волі є найбільш значною, і саме ця країна полонить всю Європу своїми ідеями і своєю культурою. Протилежність цьому паралічу волі є сила жадати, і жадати всією своєю волею, і ця сила є сильнішою у Німеччині, особливо у північній Німеччині, тобто у Пруссії, а меншою вона є у середній Німеччині. Ніцше не наводить аргументів на користь своїх тез і для підтвердження або спростування їх варто звернутися до історичних фактів або викладок інших теоретиків. Факти ж є такими: Ніцше був напівучасником і напівсвідком франко-пруської війни, у якій Пруссія здолала імперію Наполеона III, отже, продемонструвала більшу потужність і, вочевидь, більшу силу військової та політичної волі.

Ніцше вважав Росію антагоністом Європи, можливо корисним, бо каталізуючим відродження волі й об'єднання знов під проводом правлячої верстви, тобто на елітарних засадах. Ніцше писав, що в Росії сила хотіти давно відкладалася і накопичувалася, там воля – чи-то воля заперечення, чи-то воля ствердження – чекає можливості звільнитися. У ХХ столітті, як відомо, ця воля звільнилася у більшовицькому експерименті, а на початку ХХІ століття «ця воля до влади» для багатьох несподівано ще раз «звільнилася» у новому тоталітаризмі, який багато хто, зокрема Тімоті Снайдер [14], вважають фашистським.

Ніцше вважав, що світ вступає у новий войовничий вік, що об'єднання Європи й отримання нею нової грізної волі відбудеться на мілітарних шляхах. Ніцше був свідком трьох переможних війн, які провела Пруссія під керівництвом Бісмарка. Він вважав, що Пруссія несе від часів Фрідріха II дух войовничого скептицизму і дух мужності, що цей дух скептицизму, дерзновенної мужності, військового і завойовницького генія в образі великого Фрідріха вперше вступив у Німеччину. Цей первень він називає вищою мірою одухотвореним фрідріхціанізмом і робить парадоксальний висновок про те, що саме цей дух тривалий час тримав Європу під верховною владою німецького генія і його недовіри до історії і

критики. Виходить, для Ніцше саме Фрідріх і Бісмарк уособлюють німецький геній і забезпечують лідерство Німеччини, а не Бах, Бетховен, Гегель і Шеллінг, Гете, Новалис і Шиллер?

Ауробіндо враховував силу і певну справедливість сформульованих Ніцше еволюційних і надлюдських екзистенціалів, але бачив і йшов набагато далі. Коли Ауробіндо запропонував ідею про переселення «старих богів» агресії та війни від Франції до Німеччини, а згодом – від переможеної Німеччини, можливо, до країн-переможниць: або Англії та Америки, або, з іншого боку, Росії, він ніби почав описувати феномен європейської і німецької історії ХХ століття ззовні.

Ауробіндо пише, що Німеччина у ХХ столітті проявила своєрідну велику пробуджуючу силу, можливо саме таку, яку від неї у ХІХ столітті очікував Ніцше. Німеччина знайшла, відзначає Ауробіндо, певний вид бачення себе, на жаль, радше інтелектуального, ніж просвітленого, і знайшла мужність (лексеми «сила буття», «мужність» споріднюють стилістику Ауробіндо зі стилістикою Ніцше) йти за цим баченням. Але Ауробіндо, на відміну від Ніцше, не вважає творцями цієї сили Німеччини великих політиків, таких як Бісмарк або кайзер Вільгельм ІІ. Навряд чи Ауробіндо включив би у список творців цієї сили і Фрідріха ІІ. Навпаки, Ауробіндо вважає, що поява політиків масштабу Бісмарка була бідою для зростаючої нації, тому що його груба і потужна рука ввела її суб'єктивну, душевну силу у форму і дію на занадто ранній стадії. Для Німеччини був би корисним більш тривалий «інкубаційний» період.

Ауробіндо вбачав силу Німеччини не в політичному об'єднанні, прагненні до війн, до гегемонії та перерозподілу світу – саме у цьому його ідейні побудови різко розходяться з лінією Ніцше. Ауробіндо вважав, що справжнім джерелом німецької сили була діяльність не політиків та військових, здебільшого досить вбогих людських типів, а великих філософів – Канта, Гегеля, Фіхте, того ж Ніцше, поета Гете, великих музикантів Бетховена і Вагнера і всього того в германській душі і темпераменті, що вони собою репрезентували.

Історія XX і XXI століть, вочевидь, засвідчують на користь ідей Ауробіндо і, до того ж, більшої глибини його світоглядних апіорій. Німеччина, вважає Ауробіндо, спокусливим шляхом пішла за політиками і військовими, а не за геніями-творцями. Вона, пише він, прийняла своє національне «єго» і славолюбство за душу, поставила своє вітальне «я» і тіло (територію, населення, економіку, військову потугу) на перше місце. Згадаймо, що деякі володарі ще удільної Німеччини, не будучи здатними похвалитися політичною, військовою територіальною потугою, ставали покровителями науки і мистецтва. Король Людвіг Баварській і Вагнер, Карл Август герцог Веймарський і Гете – яскраві приклади. Німеччина пішла тепер зовсім іншим шляхом і була заведена на манівці. Наслідком стали дві світові війни, створення, словами Ауробіндо, жорсткого, броньованого, агресивного, страшного нацистського монстра. І Ауробіндо пише, що і до цих війн безсторонній мислитель бачив цю помилку, яка могла привести до тотального колапсу. Він вважає, що агресивний дух Німеччини може знов переселитися у країни-переможниці, навіть в англо-саксонські країни. Стосовно агресивності комуністичної Росії він, як і Черчіль, де Голль, Рейган, Тетчер не мав особливих сумнівів. До речі, нинішня Росія теж, безперервно проголошуючи свою нарцисичну «духовну» місію і «духовні» скрепи, подібно до Німеччини XX століття, ставить наперед і у центр власне «єго» і «тілесність». Для виконання туманної духовної місії потрібно спочатку необмежене розширення території за рахунок Грузії, Молдавії, Чечні, Сирії, врешт-решт України, а потім вже знов Балтії та країн центральної Європи. Тоді вже, «наївшись» чужих земель, Росія може взятися за виконання «особливої місії».

Ауробіндо писав, що Німеччина запропонувала світові два приклади і уроки: урок самопізнання і осягнення власної нації-душі, і урок агресивного загарбання. Інші країни можуть успадкувати приклад агресії, і нинішня україно-російська війна є зразком і наслідком цього успадкування. Протидією цьому, вважав індійський мислитель, може бути культуроцентристський вибір, шлях са-

мопізнання і знаходження нації-душі, шлях просвітленого, духовного поступування.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що праця Ауробіндо «Людський цикл» [17] є вельми показовим зразком того, як еволюціоністська філософія мислителя трансформується в історіософську (і психологічну) площину. Трансформаційні погляди Ауробіндо, спрямовані на майбутнє досягнення людиною суперрозумного стану, отримують у якості фундаментної опори аналіз мислителем історичного процесу. Ауробіндо розглядає людську історію як принципову зміну психологічних парадигм – Індивідуалістичної Епохи, Суб'єктивної Епохи, Духовної Епохи і постулює завершення у першій половині ХХ століття епохи Індивідуалізму і Розуму, епохи, в якій домінанта належала Західному культурному регіону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ауробіндо, Гош. *Філософський енциклопедичний словник*. В. І. Шинкарук (гол. ред.). Київ : Абрис, 2002. 742 с.
2. Бердяев Н. Судьба России. М., 1990. 256 с.
3. Гегель Г. Феноменологія духу. Київ : Фоліо, 2022. 480 с.
4. Лютий Т. Ніцше. Самоперевершення. Київ : Темпора, 2023. 968 с.
5. Ніцше Ф. По той бік добра і зла / пер. з нім. Д. Мелашенко. Київ : Фоліо, 2023. 224 с.
6. Станкевич Е. О., Грицанов А. А. Ауробиндо Гхош. Минск, 2010. 256 с.
7. Ярош О. А., Завгородній Ю. Ю., Стрелкова А. Ю., Капранов С. В., Кіхно О. В., Малахова К. В. «Орієнталістська парадигма» у дослідженні східних філософій ХІХ – перша половина ХХ ст. Монографія. Київ : Наукова думка, 2023. 244 с.
8. Hemsell R. *The Philosophy of Consciousness: Hegel and Sri Aurobindo*. E-Book, 2017.
9. Huchzermeyer W. *Sri Aurobindo's Commentaries on Krishna, Buddha, Christ and Ramakrishna. Their Role in the Evolution of Humanity*. Edition Sawitri. E-Book, 2018.

10. Johnston D. T. *Jung's Global Vision: Western Psyche, Eastern Mind, With References to Sri Aurobindo, Integral Yoga, The Mother*. Agio Publishing House, 2016.
11. Johnston D. T. *Prophets in Our Midst : Jung, Tolkien, Gebser, Sri Aurobindo and the Mother*. Universe, E-Book, 2016.
12. Llewellyn J. E. The Modern Bhagavad Gītā: Caste in Twentieth-Century Commentaries. *International Journal of Hindu Studies*. 2019. № 23.
13. Satprem. *Sri Aurobindo or the Adventure of Consciousness*. Mira Aditi, Mysore, & The Mother's Institute of Research, New Delhi, 2000, 2nd edition.
14. Snyder T. S. We Should Say It. Russia Is Fascist. *New York Times*. 2022, May 19.
15. Sri Aurobindo. *Savitri*. Vols. 33, 34 of CWSA. Published by Sri Aurobindo Ashram Publication Department, India, 1997.
16. Sri Aurobindo. *The Future Poetry*. Vol. 26 of CWSA. Published by Sri Aurobindo Ashram Publication Department, India, 1997.
17. Sri Aurobindo. *The Human Cycle*. Vol. 25 of CWSA. Published by Sri Aurobindo Ashram Publication Department, India, 1997.
18. Sri Aurobindo. *The Secret of the Veda*. Vol. 15 of CWSA Published by Sri Aurobindo Ashram Publication Department, India, 1998.
19. Sri Aurobindo. *The Synthesis of Yoga*. Vol. 23, 24 of CWSA Published by Sri Aurobindo Ashram Publication Department, India, 1998.

REFERENCES

- Aurobindo, Ghose. (2002). *Philosophical Encyclopedic Dictionary*. Shynkaruk V. I. (Editor-in-chief). Kyiv : Abris. [In Ukrainian].
- Berdyaev, N. (1990). *The Fate of Russia*. M., 1990.
- Hegel, G. (2022). *Phenomenology of Spirit*. Kyiv : Folio. [In Ukrainian].
- Lyutyj, T. (2023). *Nietzsche. Self-excellence*. Kyiv : Tempora. [In Ukrainian].
- Nietzsche, F. (2023). *On the Other Side of Good and Evil*. Melashenko, D. (Trans.). Kyiv : Folio. [In Ukrainian].
- Stankevich, E. & Gritsanov, A. (2010). *Aurobindo Ghosh*. Minsk.
- Yarosh, O., Zavorodnii, Y., Strelkova, A., Kapranov, S., Kihno, A. & Malakhova, K. (2023). "Orientalist paradigm" in the study of Oriental philosophical

traditions: XIX – first half of XX century. Kyiv : Naukova Dumka. [In Ukrainian].

Hemsell, R. (2017). *The Philosophy of Consciousness: Hegel and Sri Aurobindo*. E-Book.

Huchzermeyer, W. (2018). *Sri Aurobindo's Commentaries on Krishna, Buddha, Christ and Ramakrishna. Their Role in the Evolution of Humanity*. Edition Sawitri. E-Book.

Johnston, D. T. (2016). *Jung's Global Vision: Western Psyche, Eastern Mind, With References to Sri Aurobindo, Integral Yoga, The Mother*. Agio Publishing House.

Johnston, D. T. (2016). *Prophets in Our Midst: Jung, Tolkien, Gebser, Sri Aurobindo and the Mother*. Universe, E-Book.

Llewellyn, J. E. (2019). The Modern Bhagavad Gītā: Caste in Twentieth-Century Commentaries. *International Journal of Hindu Studies*. No. 23.

Satprem. (2000). *Sri Aurobindo or the Adventure of Consciousness* (5th ed.). Mira Aditi, Mysore, & The Mother's Institute of Research, New Delhi.

Snyder, T. S. (2022). We Should Say It. Russia Is Fascist. *New York Times*. May 19.

Sri Aurobindo. (1997). *Savitri*. Vols. 33, 34 of CWSA. Published by Sri Aurobindo Ashram Publication Department, India.

Sri Aurobindo. (1997). *The Future Poetry*. Vol. 26 of CWSA. Published by Sri Aurobindo Ashram Publication Department, India.

Sri Aurobindo. (1997). *The Human Cycle*. Vol. 25 of CWSA. Published by Sri Aurobindo Ashram Publication Department, India.

Sri Aurobindo. (1998). *The Secret of the Veda*. Vol. 15 of CWSA Published by Sri Aurobindo Ashram Publication Department, India.

Sri Aurobindo. (1998). *The Synthesis of Yoga*. Vol. 23, 24 of CWSA Published by Sri Aurobindo Ashram Publication Department, India.

Olexander Kihno

Candidate of Philology Sciences (PhD), Senior Researcher, H. Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine; Kyiv, Ukraine; e-mail: a.kihno@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7329-3332>

Integral vision and mental transformation of man in the historiosophical constructions of Sri Aurobindo and Satprem

Abstract

The article is devoted to the analysis of evolutionary and transformational constructions in the philosophy of Sri Aurobindo Ghosh and his student and interpreter Satprem. Sri Aurobindo's historiosophical conception is most fully developed in his book "The Human Cycle". In this work, the thinker substantiates the idea of a fundamental change of mental-historical paradigms, which, in his opinion, begins in the first half of the 20th century. It ends with what he considered the dominant trend of recent centuries. This trend coincided with the unconditional dominance of Europe on the world stage, he called this time the Age of Individualism and Reason. The coming of the next, Subjective Time for Sri Aurobindo is inevitably associated with the awakening of Asia and the East, for which the inner, subjective vision has never been completely out of date. Sri Aurobindo writes about the coming of the Subjective Time, in which the human soul awakens and comes to the fore not only in the individual but also in entire communities. He describes the various signs of the Subjective Age - a revolutionary restructuring in religion, philosophy, science, art and society, the awakening of the East, the awakening of new, vitalist trends in literature and art, the realization of the phenomenon of the Nation-Soul Sri Aurobindo foresees the prospect of a future synthesizing Spiritual Age. The beginning of this era is characterized by the dominance of the Global Mind in his terminology. The article examines the dangers of domination of the Global Mind in human society and examines the ways to prevent these dangers proposed by Sri Aurobindo. In this regard, the comparison of historiosophical constructions of Sri Aurobindo and Friedrich Nietzsche is very symptomatic.

Keywords: *paradigm, mental, neo-Vedantic, destructiveness, criticism, freedom, Global Mind, Subjective Time.*

Стаття надійшла / Article arrived: 05.02.2025

Схвалено до друку / Accepted: 02.04.2025